

XVI. YÜZYILDA MAZGİRD, PERTEK VE SAĞMAN SANCAKBEYİLERİ -PİR HÜSEYİN BEY OĞULLARI-

Doç. Dr. Mehmet Ali ÜNAL*

Bugün Tunceli ili sınırları içerisinde bulunan Mazgird, Pertek, Sağman Osmanlı klâsik döneminde “Çemişgezek ülkesi” olarak anılmaktadır. XVII. Yüzyılın sonlarından itibaren ise “Çehârsancak-Çarsancak” olarak bahsedilmeye başlanmıştır. Batıda Fırat nehri, güneyde Murat nehri, kuzeyde Munzur dağları ile çevrili bu bölge Anadolu'nun birçok yöresi gibi M.Ö. 6. binlerden beri yerleşime açıktır. Yapılan kazılar yerleşimin prehistorik devirlerde başladığını ortaya koymuştur¹. Bölge, Hitit, Urartu, Roma, Bizans hakimiyetlerine sahne olmuş, VII. yüzyılda müslüman Araplar, Çemişgezek ve çevresini ele geçirmişlerdir. İki yüz yıla yakın süren Arap hakimiyetinden sonra X. yüzyılda Bizans bölgeyi geri almıştır.

Malazgirt zaferini takip eden akınlar sonunda Anadolu'nun sâir yerleri gibi Çemişgezek çevresi de Türk hakimiyetine geçmiştir. Önce Mengücekliler ve Çubukoğulları'nın idaresinde bulunan bölge, XII. yüzyılın başlarında Artuklular'ın eline geçmiştir. XIII. yüzyılın başlarına kadar Çemişgezek Artuklular'ın elinde kalmış, daha sonra Saltukoğulları'ndan bir kol burada bir beylik teşekkül ettirmiştir. Nihayet Sultan I. Alaeddin Keykubad Çemişgezek'i Anadolu Selçuklu Devleti'ne katmıştır (1226)². Bu sırada Çemişgezek'te hüküm süren yerli hâkimlerin Selçuklu yüksek hâkimiyetini kabul ettikleri anlaşılmaktadır.

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Bölgede yapılan kazılarla ilgili olarak bkz. İ. Kılıç Kökten, Keban Baraj Gölü Çevresinde Taş Devri Buluntuları”, *Atatürk Konferansları*, IV, (1970), Ankara 1971, s. 125—131; Hamit Zübeyir Koşay, *Keban Projesi-Pulur Kazısı 1968—1970*, Ankara 1976.; Stephan Mitchell, “Aşvankale Kazıları”, *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara 1976.; Richard P. Harper, “Pağnik Öreni Kazıları 1970”, *Keban Projesi 1970 Çalışmaları*, Ankara 1972.; H.Z. Koşay, “Yeniköy Höyüğü Kazısı' 1972”, *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara 1976.; İsmet İlter, “Karamağara Köprüsü Sökümü”, *Keban Projesi 1972 Çalışmaları*, Ankara 1976.

2 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 348—49.

XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da Moğol tahakkümü başlamıştır. Bu dönemde Çemişgezek ve çevresiyle ilgili bilgiye sahip değiliz. Ancak Çemişgezek beylerinin Moğol yüksek hâkimiyetini de kabul ettikleri muhakkaktır.

XIV. yüzyılın ortalarına doğru İlhanlı Devleti parçalanmaya yüz tuttuğu zaman, Doğu Anadolu'da Karakoyunlular ve Akkoyunlular gibi Türkmen devletleri ortaya çıktı. Çemişgezek de bu iki devletin hâkimiyet alanına girdi. Çemişgezek beyleri bu dönemde de siyasî şartların icap ettirdiği şekilde hareket ederek, zaman zaman Karakoyunlular'ın, zaman zaman da Akkoyunlular'ın tâbiyetini kabul etmişlerdir.

Osmanlı-Safevî mücadelesi başladığı zaman Çemişgezek beyleri Safevîler'in yüksek hâkimiyetini kabul etmiş bulunuyorlardı. Daha Doğu Anadolu'nun Safevîlerin eline geçmeden evvel Şah İsmail tarafından Çemişgezek bölgesine gönderilen *Nur Ali Halife*, burada Safevîler lehine bir isyan çıkartmayı başarmıştı. Bu sırada Çemişgezek hâkimi olan *Hâci Rüstem Bey*, topraklarını savunmak yerine, çareyi *Şah İsmail'e* sığınmakta görmüştü. *Şah İsmail* onu iyi karşılamış fakat, beyliğine geri göndermeyerek Irak dolaylarında bir yerin yönetimini vermişti.

Çaldıran savaşında *Rüstem Bey*, *Şah İsmail'in* saflarında Osmanlılar'a karşı dövüşmüş fakat savaş Osmanlılar'ın galibiyetiyle bitince *Yavuz Sultan Selim'in* huzuruna çıkmaktan başka çare bulamamıştı. Ne var ki *Yavuz*, Onun Osmanlı ordusuna karşı savaşmış olmasını affetmeyecek yanındaki adamlarıyla birlikte öldürtmüştü. *Rüstem Bey'in* oğlu *Pir Hüseyin Bey*, babasının katledilmesine rağmen *Yavuz'un* huzuruna çıkıp ona sığınmaktan başka çıkar yol bulamadı. *Yavuz Sultan Selim* de ataları ülkesini ona tevcih etti.

Henüz Çemişgezek *Şah İsmail* adamlarından *Nur Ali Halife'nin* elinde bulunuyordu. *Sultan Selim*, *Pir Hüseyin Bey'i* *Buyıklı Mehmed Paşa*'yla birlikte Çemişgezek'i Safevîler'den almaya memur etti. *Buyıklı Mehmed Paşa*, Ovacık civarındaki *Tekir Yaylağı'nda* *Nur Ali Halife'yi* bozguna uğrattı (Haziran 1515)³. *Şerefhan*, *Pir Hüseyin Bey'in* *Buyıklı Mehmed Paşa* kuvvetlerini beklemeden, kendi aşiretinden derlediği kuvvetlerle Safevîleri adı geçen yerde yendiğini kaydediyor⁴. Bu savaştan sonra *Pir Hüseyin Bey*, ataları ülkesine sahip olmuştur.

³ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 39.

⁴ Şerefhan, *Şerefnâme*, (Mehmet Emin Bozarşan çevirisi), İstanbul 1971 c. 1, s. 194.

Mazgird, Pertek ve Sağman Beylerinin Soyu:

Kaynaklarda *Pir Hüseyin Bey Oğulları* olarak geçen Mazgird, Pertek ve Sağman sancakbeylerinin soyu hakkında en geniş bilgiyi Şerefhan vermektedir. Şerefnâme'de bu konuda şu ifadelere rastlıyoruz:⁵

"Tarih bilginlerince açıkça bilindiği gibi, Çemişgezek hükümdarlarının soyu, kendi iddialarına göre, Abbasi halifelerinin çocuklarından olan Melkiş denilen bir kişiye varır. Bazı büyüklerin rivayetine göre de Selçuklu saltanatının dallarından birinden olan Emir Salik bin Ali bin Kasım, Selçuklu Sultanı Alp Arslan zamanında Erzen-i Rum ve dolaylarının yönetiminde bulunuyordu. Kendisiyle Gürcistan hükümdarları arasında köklü bir düşmanlık vardı ve her zaman savaş oluyordu. Nihayet 556 (1161) yılında iki taraf arasında çarpışmalar oldu ve kendisi ile ordusunun ileri gelenleri Gürcüler'in eline esir düştüler. Kızkardeşi Şah-ı Ermen'in karısı olduğu için bu şah Gürcistan'a birçok hediye ve armağan gönderdi ve kendisini serbest bırakılmaya muvaffak oldu. Kendisinden sonra da oğlu Melik Muhammed yönetimi aldı. Bunun ölümünden sonra ise beylik Cakdaş'a geçti. Cakdaş'ın ölümünden sonra beylik tahtına Melikşah bin Muhammed çıktı. Melikşah'ın gönlü bağımsızlığa ve tek başına hüküm sürmeğe heves etti. Nu yüzden savaş çıktı ve 598 (1202) yılında Selçuklu Süleyman bin Kılıç Arslan tarafından öldürüldü. Erzen-i Rum da o tarihten beri Rum Selçuklularının egemenliğine geçti".

"Bu durumda, Çemişgezek hükümdarlarının bu Melikşah'ın soyundan gelmiş olmaları ve Melikşah sözünün Kürt dilinde "Melkiş" biçiminde değişmiş olması muhtemeldir. Öte yandan Çemişgezek hükümdarlarının adları da, onların Türklerin çocuklarından ve torunlarından olduklarını kanıtlar; çünkü adlarının hiç bir vesileyle Arap ve Kürt adlarıyla ilgisi yoktur; Arapve Kürt adlarına benzemez".

Şerefhan'ın yukarıdaki ifadelerini dikkate alacak olursak, Çemişgezek beylerinin soyunun Saltukoğulları'na dayandığı sonucuna varırız⁶. Onların kendi iddialarına göre, soylarını Abbasi halifelerine çıkarmaları hiç bir mânâ ifade etmez. Bu, o devirde soylarının asaletini göstermek isteğinde olan bir çok hanedan tarafından ortaya atılan bir iddiadır ve temel hareket noktası da Abbasi hanedanının şöhret ve nüfuzundan istifade etmek arzusudur. Şerefhan'ın Sultan Alp Arslan zamanında Er-

5 Şerefhan, aynı eser, s. 188—189.

6 Faruk Sümer, Şerefhan'ın Saltuklular'a ait olarak verdiği bilginin Caffari'nin eserinden alındığını ve bunun gerçeği yansıtmadığını muhtemel olduğunu kaydediyor., bk. "Saltuklular", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, (1971), s. 430.

zen-i Rum (Erzurum) dolaylarının yönetiminde bulunduğunu bahsettiği *Emir Salik*, Saltuklu beyliğinin dördüncü hükümdarı *İzzeddin Saltuk*'dur. *Saltuk* isminin *Salik* şeklinde kaydedildiği anlaşılmaktadır.

İzzeddin Saltuk, Ani hükümdarı *Fahreddin Şeddad*'ın hazırladığı bir tuzağa düşerek Gürcüler karşısında bozguna uğramış ve ordusunun ileri gelenleriyle birlikte esir düşmüştür. Damadı olan Ahlat Şahı *Sökmen* ile Artuklu hükümdarı, Gürcü kralı ile anlaşarak 100 bin dinar fidye karşılığında *İzzeddin Saltuk*'u serbest bıraktırmışlardır⁷.

İzzeddin Saltuk'dan sonra yerine oğlu *Melik Nasıreddin Muhammed* beylik tahtına çıkmıştır (1191). Onun hâkimiyetine ise Anadolu Selçuklu hükümdarı *II. Süleyman Şah* son vermiştir (1202). Bu tarihten sonra Erzurum'da Selçuklu hâkimiyeti kurulmuş ve Selçuklu soyundan gelenler Erzurum ve çevresini yönetmişlerdir.

Nasıreddin Muhammed'in beylikten uzaklaştırılmasından sonra oğullarından *Ebu Mansur*, Erzurum ile Kars arasındaki Micingerd kalesinde hüküm sürmüştür⁸. Diğer oğlu *Melikşah* ise, Çemişgezek'e gelerek burada bir beylik teşekkül ettirmiştir. Bu sırada Çemişgezek ve çevresinin kimin hâkimiyetinde olduğunu ve *Melikşah*'ın buraya ne zaman geldiğini kesin olarak belirlemek mümkün olmamaktadır. Daha önce bu bölgeye Artukoğullarının hâkim olduğunu biliyoruz. Çemişgezek, 1226 yılında *I. Alaeddin Keykubad* döneminde Selçuklular'a geçtiğine göre *Melikşah*'ın buraya gelip bir beylik teşekkül ettirmesi, Köseadağ bozgunundan sonra, Anadolu Selçuklu Devleti'nin merkezî otoritesinin zayıf olduğu sıralarda vuku bulmuş olabilir.

Çemişgezek beyleri, yukarıda da kısaca temas edildiği üzere, siyasî şartları göz önüne alarak, bölgede kurulan güçlü devletlerin yüksek hâkimiyetini kabul etmek suretiyle varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Şerefhan, *Melikşah*'ın soyundan gelen bu beylere "Melkişî" dendiğini ve "büyük ihtişamları, hizmetçilerinin, taraftarlarının ve kendilerine bağlı olanların çokluğuyla ün yapmış..." olduklarını kaydetmektedir.

7 O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s. 10 ve., *İzzeddin Saltuk*'un kızı *Şah Banu*'nun babasının serbest bırakılmasında baş rolü oynadığı görülmektedir. Çünkü o, Ahlat Şahı *Sökmen* ile evlidir. *Şerefhan*, bunun *İzzeddin Saltuk*'un kız kardeşi olduğunu kaydediyor (*Şerefnâme*, s. 188—189). Öte yandan bu olay *Şerefhan*'ın belirttiği gibi 556/1162 yılında değil, 548/1153 yılında cereyan etmiştir (O. Turan, aynı yer).

8 Turan, aynı eser, s. 20., *Şerefhan*, yukarıdaki pasajda görüldüğü üzere *Nasıreddin*'den sonra *Cakdaş* adlı birinin beylik tahtına çıktığını kaydediyorsa da bu adla birisi Saltuklu hanedanı arasında zikredilmemektedir.

Melikşah, Çemişgezek bölgesine geldiği zaman 32 kale ve 16 nâhiyeyi istilâ etmiştir. Yine *Şerefhan*, *Melkişüler*'in üç kısma ayrıldığını ve onlardan 1000 kadar ailenin İran hükümdarlarına katıldığını ve bir grubunun da Şah'ın muhafız subayları arasına katıldığını bildiriyor⁹.

Öte yandan *Melikşah*'tan sonra beyliğin başına kimin geçtiği konusunda bir bilgiye sahip değiliz. *Şerefhan*, bu konuda bilgi vermeyerek, sadece Çemişgezek beylerinin *Cengiz Han*, *Timurlenk* ve oğlu *Şahruh Mirzâ* ve *Türkmen Kara Yusuf* zamanlarında dahi Çemişgezek'in ellerinde tuttuklarını belirtiyor¹⁰. Fakat Akkoyunlu Devleti'nin, kurucusu olan *Kara Yülük Osman Bey*'in Çemişgezek'i *Emir Yelman oğlu Şeyh Hasan*'dan aldığı görülmektedir. Karakoyunlu hükümdarı *İskender Mirza*, babası *Kara Yusuf*'un ölümünden sonra mücadeleye atıldığı zaman 1422 yılında *Sökmen-âbâd*'a geldiğinde yanında Çemişgezek hâkimi *Şeyh Hasan* bulunuyordu. *Şeyh Hasan*, *İskender Mirza*'dan Akkoyunlu beyi *Kara Yülük* tarafından elinden alınan topraklarının geri alınmasını istemekteydi¹¹.

Şerefhan da, *Uzun Hasan*'ın Karakoyunlular'la işbirliği yapmış olan Kürdistan beyleri meyânında Çemişgezek beyi *Şeyh Hasan*'ı da ortadan kaldırmaya çalıştığını söylemektedir. Nitekim bunun için *Uzun Hasan* Karakoyunlu aşiretinin güçlü kollarından biri olan *Harbendelü* aşiretini *Şeyh Hasan*'ın üzerine yollamıştır. *Harbendelüler*, Çemişgezek ve çevresini işgal etmişlerse de bir süre sonra *Şeyh Hasan* beyliği topraklarını geri almayı başarmış ve *Harbendelüler*'i Çemişgezek'ten kovmuştur¹².

Akkoyunlu *Kara Yülük Osman Bey*'in Çemişgezek'i *Emir Şeyh Hasan*'dan alması 1420'lerde olduğuna göre, *Şeyh Hasan*'ın beyliği uzun sürmüş olmalıdır. Çünkü *Uzun Hasan*, *Kara Yülük*'ün 1435'te ölümünden sonra bir müddet kardeşleriyle mücadele etmiş¹³ ve ancak 1545'lerde Akkoyunlu birliğini kurmayı başarmıştır. *Uzun Hasan*'ın, 1460'ta Osmanlılar'ın elinde bulunan Koyulhisar kalesini zapt ve Amasya-Tokat havalisini yağma ettirdikten sonra, *Fatih*'in bu bölgeye gelerek top-

9 Şerefhan, s. 189.

10 Şerefhan, s. 190.

11 F. Sümer, *Karakoyunlular*, I, Ankara 1967, sy. 124., Bir başka kaynakta *Kara Yülük Osman Bey*'in Çemişgezek'i *Pir Hüseyin Bey*'den aldığı kaydedilmektedir (Bkz. M. Halil Yananç, "Akkoyunlular", İA, I, 258). Bu bilgiyi doğrulayacak başka bir bilgiye sahip değiliz. *Şeyh Hasan* adı *Hüseyin*'le karıştırılmış olabileceği gibi, XVI. yüzyılda hüküm süren bir *Pir Hüseyin Bey*'in olduğu ve Türkler'deki isim verme geleneğine göre çok defa dedelerin isimlerinin çocukları verildiği göz önüne alırsa böyle bir şahıs Çemişgezek beyleri arasında yaşamış olabilir.

12 Şerefhan, aynı yer.

13 M. Halil Yananç, "Akkoyunlular", İA, I, s. 259.

raklarını geri alması üzerine Çemişgezek beyi *Şeyh Hasan* ile kendi annesi *Sârâ Hatun*'u¹⁴ Trabzon üzerine yürümekte olan *Fatih*'e elçi olarak gönderdiğinden bahs olunduğuna göre¹⁵, *Şeyh Hasan*'ın beyliğinin 40 yılı geçtiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu ifadeye bakılırsa, *Uzun Hasan*'ın *Şeyh Hasan*'ı ortadan kaldırmak yerine, tâbiyeti altına aldığı ortaya çıkar.

Şerefname'de *Şeyh Hasan*'dan sonra beyliğin başına *Söhrab Bey*'in geçtiği ve bir süre hüküm sürdüğü kaydedilmektedir¹⁶. Fakat hakkında tafsilat verilmemektedir. Onunla ilgili diğer kaynaklarda da herhangi bir bilgi edinemiyoruz. Ancak onun beyliğinin kısa sürdüğünü tahmin ediyoruz. Çünkü babası *Şeyh Hasan*'dan faaliyetleri dolayısıyla sık sık bahsedilmesine rağmen *Söhrab Bey*'den pek bahs olunmamaktadır.

Söhrab Bey'den sonra oğlu *Hacı Rüstem Bey*'in beyliğin başına geçtiğini biliyoruz. *Rüstem Bey* hakkında daha etraflıca bilgi edinmek mümkün olmaktadır. *Şerefhan*, *Rüstem Bey* zamanında *Şah İsmail*'in ortaya çıktığını ve kızılbaş beylerinden *Nur Ali Halife*'yi Çemişgezek vilayetini istila etmeye gönderdiğini, *Hacı Rüstem Bey*'in çatışmasız topraklarını ona terk ederek, *Şah İsmail*'in sarayına gidip kendisine itaatini arz ettiğini ve *Şah*'ın da kendisini hilatle taltif ederek Irak'ta bir yere tayin ettiğini kaydetmektedir.

Bu arada *Nur Ali Halife*'nin, Çemişgezek halkına baskı yapmaya ve *Melkişi* denilen Çemişgezek beyleri sülalesinden büyük bir topluluğu öldürmeye başladığı görülmektedir. Ancak bu durum derhal halkın tepkisine yol açmış ve Irak'ta bulunan *Hacı Rüstem Bey*'e haber gönderilerek ayaklanmanın başına geçmesi istenmiştir. Fakat tam bu sırada *Şah İsmail*, Çaldıran'da *Yavuz Sultan Selim*'i karşılamaya hazırlamaktadır.

Rüstem Bey, Çaldıran'da *Şah İsmail*'in saflarında Osmanlılar'a karşı savaşa katılmıştır. Ancak savaş Osmanlılarca kazanılıp, *Yavuz*, Tebriz üzerine yürüyünce, *Rüstem Bey* de *Yavuz Sultan Selim*'e sığınıp, itaatini arz etmekten başka çare bulamamıştır. Zaten Çemişgezek beylerinin baştan beri takip ettikleri siyaset daima güçlü olanın yüksek hâkimiyetini kabul etmek şeklinde olmuştur. Fakat bu defa *Rüstem Bey* hatalı tercih yapmış, Safeviler'in mücadeleyi kazanacağını düşünmüştür.

14 *Sârâ*, şeklinde geçen bu ismin ashının Saray olduğu konusunda bkz. M. Ali Ünal, XVI. *Yüzyılda Harput Sancağı* (1518—1566) Ankara 1989, s. 209.

15 V. Minorsky, "Uzun Hasan", *IA*, XIII, s. 92.

16 *Şerefhan*, s. 191.

Tebriz yolunda olan Osmanlı ordusuna *Merend*'e bağlı *Yam* denilen yerde ulaşan *Rüstem Bey*, itaatini arz etmek istemişse de *Yavuz Sultan Selim*, onu ve ailesi ileri gelenlerinden 40 kişinin öldürülmesini emretmiştir.

Şerefhan, *Yavuz*'un *Rüstem Bey*'i öldürtmesinin sebebi olarak, *Fatih Sultan Mehmed*'in Otlukbeli seferi sırasında Kemah üzerine yürüdüğünde kale muhafızının kaleyi teslim etmek istediği halde, *Rüstem Bey*'in buna engel olmasını gösteriyor. Bu sırada *Yavuz*'un yanında bulunan Akkoyunlu ümerasından *Ferruḫşad Bey*¹⁷, bu hususu *Yavuz*'a anlatmıştır ki¹⁸ bunda Akkoyunlular'la Çemişgezek beyleri arasında *Kara Yü-lük Osman Bey* ve *Uzun Hasan Bey* zamanlarına dayanan düşmanlığın izlerini bulmak mümkündür. Fakat, *Şerefhan*'ın ifadelerinin hilafına, *Rüstem Bey*'in öldürülmesinde, onun *Şah İsmail*'in ordusu saflarında Osmanlı kuvvetlerine karşı savaşmış olmasını *Yavuz*'un affetmemesinin payının daha büyük olduğunu zannediyoruz. Nitekim *Hoca Sadeddin Efendi* de bu olaydan hiç bahs etmiyor¹⁹.

Hacı Rüstem Bey'in öldürülmesinden sonra oğlu *Pir Hüseyin Bey*, ne yapacağı konusunda bir tereddüd geçirdikten sonra Mısır Memluklarına sığınmak üzere hareket etmiştir. Malatya'dan geçerken, Malatya'nın Memlukler tarafından tayin edilmiş olan valisi *Mamay*'a ne yapması gerektiğini danışmış, o da, Memlukler'in çöküş içerisinde bulunduğunu, oysa Osmanlılar'ın kudret ve azametlerinin gün geçtikçe arttığını söyleyerek *Yavuz*'un huzuruna çıkmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine *Pir Hüseyin Bey*, bu sırada Amasya'da bulunan *Sultan Selim*'in huzuruna çıkarak bağlılığını bildirmiştir. *Yavuz* da rivayete göre onun cesaretine hayran kalarak Çemişgezek sancakbeyiliğini kendisine tevcih etmiştir²⁰.

Sultan Selim'in *Pir Hüseyin Bey*'in itaatini kabul etmesi ve Çemişgezek sancakbeyiliğini vermesi onun cesaretine olan hayranlığından çok, o sırada Güneydoğu Anadolu'da faaliyet gösteren Safevî komutanı *Ustaclu Karahan*'a karşı takip edilen ve bölgedeki Kürd beylerini Osmanlı yönetimine bağlamak amacı taşıyan siyaseti çerçevesinde hareket etmesinden dolayıdır. Bu siyasetin fikir babası ve uygulayıcısı ise *İdris-i*

17 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asır Başlarında Osmanlı Devleti Hizmetindeki Akkoyunlu Ümerası", *Türkiyat Mecmuası*, IX, (1951), s. 35—46.

18 *Şerefhan*, s. 191—192.

19 Hoca Sadeddin, *Tacü't-tevârih*, II, İstanbul 1279, s. 279., Hoca Sadeddin Efendi, *Rüstem Bey*'le birlikte öldürülenlerin 150 kişi olduğunu kaydediyor.

20 *Şerefhan*, s. 192.

Bilisi'dir. Çaldıran zaferi sonrasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine kazandırılması için harekete geçen *İdris-i Billisi* bölgedeki mahalli beylerin itaatini ve Safeviler'e karşı harekete geçmelerini sağlamıştır. Ayrıca Doğu Anadolu'nun idarî statüsü onun belirlediği esaslar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu hususta kendisine geniş yetkiler verildiği gibi, *Yavuz Sultan Selim* tarafından kendisine boş ahkâm kağıtları gönderilerek, bölgenin teşkilat yapısını tanzim etmekte serbest bırakılmıştır²¹.

Pir Hüseyin Bey, Amasya'dan dönüşünde derhal harekete geçerek halen Safeviler'in işgalinde olan beyliği topraklarını kurtarmak için çalışmaya başlamıştır. *Buyıklı Mehmed Paşa* ile birlikte Safevî kuvvetlerini *Tekir Yaylağı* mevkiinde yenerek *Nur Ali Halife*'yi ortadan kaldırmışlardır. Böylece Çemişgezek ve çevresi Safeviler'den kurtarılmıştır.

Öte yandan *Pir Hüseyin Bey*, Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine girmesinde önemli bir yer işgal eden ve *Buyıklı Mehmed Paşa* ile *Şah İsmail*'in komutanı *Karahan* arasında cereyan eden *Dede-Kargın* (Koçhisar) savaşına da katılmıştır²².

Çemişgezek Sancağı, *Pir Hüseyin Bey*'e *kayd-ı hayat şartı* ile tevcih edilmiştir²³. Bunun birinci sebebi *Pir Hüseyin Bey*'in Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine kazandırılmasında gösterdiği gayretlerdir. Osmanlı idaresi, bu konuda yararlılık gösterenlere eski beyliklerini kendilerine *hükûmet* veya *Yurtluk-Ocaklık* şeklinde bazı imtiyazlı şartlarla tevcih ettiği bilinmektedir²⁴.

İkinci sebep de Osmanlı yönetiminin bölgenin sosyal, ekonomik ve etnik özellikleriyle, İran'la olan siyasi çekişmeyi dikkate alarak bu yöredeki istikrarı bozmamak esasına dayanan siyasetidir.

Çemişgezek de coğrafi yapısı, aşiret güçlerine dayanan Çemişgezek beylerinin karizması gibi hususlar da göz önüne alınarak Osmanlı idarî

21 Hoca Sadeddin, *aynı eser*, s. 288., Nejat Göyünç, "Diyarbakir Beylerberberliğinin İlk İdarî Taksimatı", *Tarih Dergisi*, XXIII, (1969), s. 23—24., Nazmi Sevgen, "Kürtler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* (BTDD), c. I, (1968), sayı: 7, s. 47—61; c. I, sayı: 8, s. 47—76.

22 N. Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 24 vd.

23 Gerçi onun *kayd-ı hayat şartı* ile sancakbeyi yapıldığına dair bir kayda rastlayamadık. Ancak ölüncüye kadar sancakbeyi olduğuna ve kendisinden sonra oğullarından birinin sancakbeyi olarak atanmadığına bakılırsa, Çemişgezek'in *hükûmet* veya *Yurtluk-Ocaklık* şeklinde değil, yalnızca *kayd-ı hayat şartı* ile tevcih edilmiş olduğu ortaya çıkar.

24 Bkz. M. Ali Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakir Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri", *Ziya Gökalp Dergisi*, sayı 44 (1986), s. 31—40.

teşkilatı içerisinde Diyarbekir vilâyetine bağlı imtiyazlı bir sancak haline getirilmiştir.

1518 tarihli ilk tahririn sonuçlarını ihtiva eden Mufassal deftere göre *Pir Hüseyin Bey*²⁵e Çemişgezek Sancağı'nın gelirinin büyük kısmının hâs olarak verildiği görülmektedir. Gerçekten 1. 975.700 akça tutan sancak gelirinin tam 1.717.700 akçası *Pir Hüseyin Bey*'e bırakılmıştır. Sancakta padişah hasları bulunmamaktadır. Bu durum *Pir Hüseyin Bey*'e²⁶ tanınan imtiyazın derecesini göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü bu meblağ veziriazamın hâslarından dahi fazladır.

Gerçi 1523 tarihli İcmâl defterine göre *Pir Hüseyin Bey*'in hasları bedeli 1.253.657 akçaya düşmüştür ama bu miktar dahi oldukça yüksek bir meblağ teşkil eder²⁷. Esasen bu azalma, sancak gelirinden 1518'e göre umumi bir düşüş olmasından kaynaklanmaktadır.

Pir Hüseyin Bey'in ne zaman vefat ettiğini kesin olarak belirleyemiyoruz. Ancak onun 1534'lere doğru ölmüş olabileceğini tahmin ediyoruz²⁸. Çünkü *Kanuni Sultan Süleyman*'ın *Irakeyn* seferi sırasında *Sultanîye*'ye geldiğinde Çemişgezek sancakbeyliği *Dulkadiroğlu Ali Bey*'e tevcih edilmiştir.

Dulkadiroğlu Ali Bey bir müddet sonra Pasin ve Kars sancakbeyliğine nakledilmiştir²⁹. Onun yerine kimin sancakbeyi atandığını tespit

25 TD 64, s. 852; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan ve 1526—27 yıllarına tarihlenen (bkz. Metin Kurt, *Sancaktan Eyalete*, 155a—1650 *Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 23, dipnot 11). bir idari taksimat defterinde *Pir Hüseyin Bey* ile Cezire, Soran, İmadiye, Bitlis vs. gibi sancakların beyleri için "Bu yedi nefer Kürd beyleri Kürdistan'ın ümerâ-i izâmından olub bunlara yazılan ahkâm-ı şerifenin âhîrinde alâmet-i şerîfe i'timâd idesiz diyü yazılmaz ve hitâb olundukda siz d'iyü hitâb olunur riâyet olunu gelmişdir" denilmektedir. Bkz. TSA, D. 100057, s. 7/a-b.

26 Zeki Arkan TD 64'deki kaydı kast ederek "Çemişgezek livâsı bu tarihte mirlivâ *Hasan Bey*'in tasarrufunda bulunuyordu" demektedir ki, bunun *Hüseyin*'in *Hasan* okunmasından kaynaklandığını zannediyoruz. Bkz. Bkz. "1518 (924) Tarihli Çemişgezek Kapunnâmesi", *Tarih Dergisi*, sayı 34 (1983—1894), s. 195, dipnot 24.

27 TD 998, s. 175.

28 Şerefhan, *Pir Hüseyin Bey*'in tam 30 sene beylik yaptığını kaydediyorsa da (s. 194) bu mümkün değildir. Çünkü 1515 yılında *Hüseyin Bey*'in Çemişgezek beyliğine tayin edildiğini gözönüne alırsak, 30 sene sonra, yeni 1545'lerde onu hâlâ sancakbeyi bulmamız gerekirdi.

29 *Dulkadiroğullarından Şahruh Bey*'in oğulları olan *Mehmed* ve *Ali Beyler*, Osmanlılar'la *Dulkadir*liler arasında cereyan eden *Turnadağı* savaşında öldürülen *Alaüddöve Bozkurt Bey*'in torunlarıdır. *Yavuz Sultan Selim*'in dayısının oğlu ve *Kanuni*'nin de *Mehmed* ve *Ali Beyler*'in halasının torunudur. İki kardeş *Turnadağı* savaşından sonra İran'a sığınmışlar ve orada kendilerine vâhilik verilmiştir. *Kanuni*'nin İran seferi sırasında Osmanlı hizmetine girmişler ve *Mehmed Bey*'e yeni kurulan Erzurum Beylerbeyliği, *Ali Bey*'e de Çemişgezek sancakbeyliği tevcih edilmiş-

edemiyoruz. Bu arada *Pir Hüseyin Bey*'in ölümünden hemen sonra *Dulkadiroğlu Ali Bey*'in mi yoksa başka birisinin mi tayin edildiğini de belirleyemiyoruz. Belki de *Pir Hüseyin Bey*'in 1534'de ölümünden hemen sonra *Ali Bey* atanmış olabilir. Şayet *Pir Hüseyin Bey* 1534'ten önce ölmüşse bu durumda ümeradan herhangi birisi, *Dulkadiroğlu Ali Bey*'den önce Çemişgezek mirlivası atanmış olmalıdır.

Öte yandan *Pir Hüseyin Bey*'in ölümünden sonra Çemişgezek'in onun oğullarından birisine değil de ümeradan başka birisine verilmesi *Pir Hüseyin Bey*'in evladları arasında anlaşmazlıklara yol açmıştır. Hatta sancağın kendilerine tevcih edilmemesinin sebebi kendi aralarında ortaya çıkan anlaşmazlıklardır. *Şerefhan*, bunu onların arasındaki ittifaksızlığa bağlamaktadır. *Pir Hüseyin Bey*'in oğulları, aralarındaki anlaşmazlık sonunda *Kanuni Sultan Süleyman*'ın huzuruna giderek, Çemişgezek'in klâsik Osmanlı Sancağı haline getirilmesini kendilerine ise iki sancak ile timar ve zeâmetler verilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Çemişgezek ve çevresi klâsik sancak haline getirilmiş ve bir kısım gelirleri *havâss-i hümayûn* kaydedilmiştir. *Pir Hüseyin Bey*'in 16 oğlundan 14'üne timar ve zeâmetler tevcih edilmiştir. *Pir Hüseyin Bey*'in 16 oğlunun isimleri şöyledir: *Muhammedî Mirzâ*, *Halid Bey*, *Rüstem Bey*, *Yusuf Bey*, *Pilten Bey*, *Keykubad Bey*, *Behlül Bey*, *Muhsin Bey*, *Yakub Bey*, *Ferruhşad Bey*, *Ali Bey*, *Gülâbi Bey*, *Keyhüsrev Bey*, *Keyperviz Bey* *Keykâvus Bey* ve *Yelman Bey*³⁰.

Kanuni Sultan Süleyman'ın *Pir Hüseyin Bey* oğullarına hangi şartlarla sancak, zeâmet ve timarlar verdiğini Timar Ruznamçe defterlerindeki tevcih işlemleriyle ilgili kayıtlardan öğrenmek mümkün olmaktadır. 9 Temmuz 1590 (6 Ramazan 998) tarihli bir Ruznamçe kaydına göre Sağman mirlivası olan *Salih Bey*'in hasları kaydedilirken yapılan açıklamaya göre, *Pir Hüseyin Bey* evlâdından olanlar ataları ülkesinde sancak ve zeâmet tasarruf edenler seferlere katıldıkları takdirde dirliklerine müdahale edilmeyecek, vilâyet kâtipleri bunların dirliklerine müdahale etmeyecekleri gibi, gelirleri arttırılmayacak ve eksiltilmeyecektir. Bu şekilde "*Kürdistan üslûbu üzere*", yâni, *mülkiyet* olarak dirlikleri evladlarına intikal ettirilecektir³¹. Bu durum sancak ve zeâmet tevcihleriyle ilgili her

tir. Ayrıca *Mehmed Bey*'e 100 bin, *Ali Bey*'e 20 bin akça ile bir takım hediyeler verilmiştir. Onların bu derece itibar görmesinin sebebi, Dulkadirli oymaklarından bir kısmının hâlâ Safeviler'in yanında bulunmasıdır (bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. II, İstanbul 1971, s. 171 vd.).

30 Şerefhan, s. 195.

31 "... müşârinileyh kulları livâ-i mezbûreye ber-vech-i eyâlet Küdristan üslûbu üzre babaları *Pir Hüseyin Bey* evlâdından ataları ülkesinde sancak ve zeâmet tasarruf idenler madem ki sadâkat-

fermanda kaydedilmiştir. Bu kayıtlar *Şerefhan*'ın yukarıda ki ifadelerini doğrulamaktadır.

Böylece Çemişgezek ve çevresi, klâsik bir sancak haline getirilmiş ve *Pir Hüseyin Bey* evlatlarının elinden alınmıştır. Mazgird, Pertek ve Sağman nâhiyeleri ise müstakil sancak haline getirilerek *Pir Hüseyin Bey*'in oğullarına Yurtluk-Ocaklık olarak verilmiştir. Bir kısım oğullarına ise timar ve zeâmetler verilmiştir. Şimdi 1541'den sonra ortaya çıkan bu sancakların durumunu ele alabiliriz.

Mazgird Sancakbeyileri : Bugünkü *Mazgird* ilçesi merkez olmak üzere, *Peri* suyu kile *Munzur* suyu arasında yer alan *Mazgird* sancağı, 1518, 1523 ve 1541 yılı tahrirlerinde Çemişgezek sancağına tâbi bir nâhiye idi. 1518'de 44, 1523'te 33, 1541'de ise 55 köyü bulunuyordu³². 1541'den sonra sancak haline getirilince 1566 yılında Diyarbekir cyaleti çerçevesinde yapılan tahrirde, Çemişgezek ve çevresi tahrir edildiği halde, *Mazgird* sancağı, yurtluk-Ocaklık olduğundan tahrir edilmemiştir. Bu yüzden 1566 yılından sonra yapılan tevcih işlemlerinde sancağa bağlı köylerin gelirleri 1541 tahririndeki miktarı üzerinden hesap yapılmıştır. Bu durum Pertek ve Sağman sancakları için de aynıdır.

1541'lerden sonra *Pir Hüseyin Bey*'in oğullarından *Muhammedi Mirzâ*'ya *Mazgird*³³ nâhiyesi gelirleri hâs olarak verilmiş fakat onun bir yıl sonra ölmesi üzerine, hâsları dört erkek çocuğu henüz küçük yaşta olduklarından hasları kardeşi *Ferruşad Bey*'e tevcih olunmuştur³⁴. *Muhammedl Mirzâ* ya tevcih edilen haslar bedelinin 300 bin akça oldu-

le sefer hizmetin edâ eyleyeler sancak ve zeâmetlerine dahl olunmayub vilâyet kâtibleri tebdil ve tağ-yir itmeyüb ziyâde verilmeyüb ve noksan dahi olmayub Kürdistan üslûbu üzre...", Başbakanlık Arşivi (BA), *Raznamçe* 118, yaklaşık 2000 sayfa tutan bu deftere diğer birçok *Raznamçe* defterleri gibi sayfa numarası verilmemiştir. Defterde her vilâyet ayrı bir cüz halinde kaydedilmiştir. Çemişgezek, Pertek, Sağman ve *Mazgird* Diyarbekir vilâyetinin bulunduğu cüzde yer almaktadır.

³² Bu hususta yakında yayımlamayı ümid ettiğimiz *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı* adlı incelememizde daha geniş bilgi yer alacaktır.

³³ *Şerefhan*, *Mazgird* yerine *Mıçingerd* yazmıştır. Bu hata, yazmadaki kelimenin yanlış okunuşundan da kaynaklanmış olabilir. Halbuki *Pir Hüseyin Bey* ve oğullarının Erzurum'la Kars arasında bulunan *Mıçingerd*'le alakaları olmamıştır. Nitekim bir sonraki sayfada *Şerefhan*, "*Mıçingerd Sancağı Pilten Bey'e verildi. Pilten bey de, Şirvan seferinden dönen Serdar Mustafa Paşa dan izin isteyerek Mıçingerd'e hareket etti. Fakat Tercan'a varır varmaz ruhunu yüce Allah'a teslim etti...*" demektedir (Ekz. *Şerefhan*, s. 196). *Mıçingerd*'e gitmek için Tercan'dan geçilmeyeceği, ancak *Mazgird*'e gidilebileceği anlaşılır. Ayrıca *Pilten Bey*'e tevcih edilen hasların *Mazgird* nâhiyesi gelirleri olduğunu biliyoruz (Bkz. *Raznamçe* 14, sayfa no verilmemiş).

³⁴ *Şerefhan*, s. 195—196.

ğunu öğreniyoruz³⁵. Onun ölümü 1541'den önce olmalıdır. Çünkü ona *sancak* olarak verilen Mazgird nâhiyesinin hâsları köyleri 1541 tarihli Mufassal defterde “*hâss-i mirlivâ*” olarak kaydedilmiştir³⁵. Aynı tarihli TD 213'ün baş kısmında yer alan icmâlde ise Mazgird nâhiyesi köyleri kaydedilmemiştir. Yalnız o sırada Çemişgezek sancakbeyi olan *Mehmed Şah Bey*'in haslariyle ilgili yekunun bulunduğu kısımlara “*gayr-i ez hâssahâ-yi Ferruḫşad Bey*” kaydı düşülmüştür ki bundan Mazgird nâhiyesi gelirlerinin *Mehmed Şah Bey*'in hâslarından ayrı değerlendirildiği anlaşılmaktadır. *Şerefhan*'ın da belirttiği üzere, *Muhammedi Mirzâ*'nın kendisine hâslar tevcih edildikten bir yıl sonra ölümü üzerine hâslarının tamamı *Ferruḫşad Bey*'e intikal ettirilmeyerek bir kısmının başkalarına verildiği anlaşılmaktadır³⁷.

Ferruḫşad Bey'in Mazgird sancakbeyiliğinin de fazla sürmediği anlaşılmaktadır. Onu kıskanan kardeşleri, onu sultana ihânetle ve devlet malını zimmetine geçirmekle suçlayarak hakkında şikayette bulunmuşlardır. Sonunda *Divan*'dan öldürülmesi kararı çıkmıştır. Onun katledilmesinden sonra *Halil ve Hüseyin* adlı oğullarından birine sancaktaki zeâmetlerden biri tevcih edilmiş, sancak ise Erzurum Beylerbeyisi *Arnavurt Sinan Pasa*'nın kardeşi *Kasım Bey*'e verilmiştir. Ayrıca *Muhammedi Bey*'in dört oğluna da timar ve zeâmetler tevcih edilmiştir³⁸.

Şerefhan'ın ifadelerini kısmen de olsa belgelendirmek mümkündür. Gerçekten de *Ferruḫşad Bey*'in oğullarından *Halil Bey*'e 7 Aralık 1557 / 15 Safer 965 tarihinde 20 bin akçalık zeâmet, diğer oğlu *Hüseyin Bey*'e de 16.721 akçalık timar verilmiştir³⁹. Ancak onun katledildiğine dair belgelerde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. *Muhammedi Bey*'in oğullarına verilen dirliklerin tevcih tarihi nazar-ı itibara alınırca onun 1552-53 yıllarında öldürülmüş olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan *Muhammedi Mirzâ*'nın oğullarından *Mustafa Bey*'e 12 Nisan 1553 / 27 Rebiul-âhir 960, tarihinde 20 bin akçalık zeâmet, *Mehmed Bey*'e 17 Şubat 1553 / 3 Reviül-evvel 960, tarihinde 10 bin akça-

35 TD 213'ün 15. sayfasındaki bir derkenarda şöyle denilmektedir: “... bundan evvel vefât iden *Pir Hüseyin Bey* atası ülkesinden üç yüz bin akçalık hâslar ile sancak verilen fevt olan *Muhammedi Mirzâ*...”, 14 Şevvâl 949 / 21 Ocak 1543.

36 Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKA), TD 164, s. 68 vd.

37 *Pir Hüseyin Bey*'in diğer oğlu *Rüstem Bey*'in ismi yanına düşülen derkenarda “*müşâ-rünileyhe otuz bin akçalık terakki emr olunub karındaşı Muhammedi Mirzâ hâslarından münâsib olan yerlerden ilhâk olunması emr olunub hükmi-i şerif... ibrâz*” ettiğinden bahs olunmaktadır. Bkz. TD 213, s. 9 (12 Ekim 1542 / 2 Receb 949).

38 *Şerefhan*, s. 196.

39 TKA, TD 332, s. 81 / a, 82 / a.

lık timar, *Zülfikâr Bey*'e yine 12 Nisan 1553 tarihinde 10 bin akçalık timar, diğer oğlu *İbrahim Bey*'e ise 70.067 akçalık zeâmet tevcih edilmiştir⁴⁰.

Diğer taraftan TD 213'e göre *Muhammedi Mirzâ*'nın *Behmen* adında bir oğlu daha olduğu anlaşılmaktadır. *Şerefhan*, *Muhammedi Mirzâ* nın dört oğlu olduğunu belirtmekte fakat adlarını vermemektedir. Bunlar yukarıda belirtilmişti. *Behmen* ise 21 Ocak 1543 / 14 Şevvâl 949 tarihli bir derkenara göre dirliğinden ferâgat eden *Dâvud Bey*'in 9000 akçalık timarından 8000 akçasının Haziran başları 1540 tarihli bir *hük-m-i şerif* ibrâz etmiştir. Bunun üzerine söz konusu dirlik kendisine tevcih edilmiştir⁴¹. Bu durumda *Muhammedi Mirzâ*'nın 4 değil, 5 oğlu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mazgird sancağının bir iki zeâmet haricinde *Pir Hüseyin Bey* oğullarına değil de, ümeradan birisine verilmesi Pertek Sancakbeyi *Rüstem Bey*'in itirazına yol açmıştır. Ashında *Ferruşad Bey*'in *Divan*'dan çıkan emirle katledilmesi sonucunda ortaya çıkan belirsizlikten Osmanlı bürokrasisi istifade etmek istemiş ve *Ferruşad Bey*'in katlini bir ceza olarak görüb *Pir Hüseyin Bey* oğullarına verilen imtiyazları kaldırmak teşebbüsünde bulunmuştur. Bu durum *yurtluk-ocaklık* ve *hükümet* statüsündeki sancaklar için sık sık görülen bir husustur.

Rüstem Bey, haklı olarak *Ferruşad Bey*'in öldürülmesinin kendi hatası sonucu olduğunu, sancağın ise daha önce verilen taahhüdname gereğince *Pir Hüseyin Bey*'in oğullarına verilmesi gerektiğini öne sürerek *Divan*'a mürâcaatta bulunmuştur. Bu itirazı haklı bulan *Divan*, Mazgird'i, *Pir Hüseyin Bey*'in oğullarından *Pilten Bey*'e tevcih etmiştir⁴². Bu sırada 30.499 akçalık zeâmet tasarruf etmekte olan *Pilten Bey*⁴³'in 21 Nisan 1555 / 28 Cemaziyyevvel 962 tarihinde tevcih edilen hasları bedeli 225.496 alça tutmaktadır⁴⁴. Bu miktar *Muhammedi Bey*'in 300 bin akçalık haslarına göre düşüktür. Bunun sebebi de hasların bir kıs-

40 TD 332, 80 / a, 82 / a, 84 / a.

41 TD 213, s. 15.

42 Şerefhan, s. 196.

43 TD 213, s. 13.

44 TD 332, s. 77 / b, 21 Eylül 1561 / 11 Muharrem 969 tarihli bir *Ruznamçe* kaydına göre *Pilten Bey*'in haslarından 22.100 akçası Çemişgezek beyinin hağimi hassı olduğundan geri alınmış ve Mazgird'e bağlı bazı köylerin gelirinden 20 bin akçalık hisse tasarruf eden Kotur beyi *Mansur*'un haslarından 12.100 akçası *Pilten Bey*'e verilmiş ve böylece 10 bin akça eksigi ile 225.496 akçalık haslar kendisine tevcih edilmiştir. Bkz. BA, *Ruznamçe* 14, sayfa no verilmemiş, Diyarbekir vilâyetinin kaydedildiği cüz.

mının timar ve zeâmet olarak *Muhammedi Bey*'in oğullarına verilmiş olmasıdır.

Şerefhan'ın *Pilten Bey*'le ilgili anlattıklarından, onun Mazgird sancakbeyi atanmasından gemen sonra ölmüş gibi bir mânâ çıkmaktadır. Oysa *Pilten Bey*, uzun yıllar sancakbeyliği yapmıştır. 21 Nisan 1555'te kendisine haslar tevcih edildiğini gördüğümüz *Pilten Bey*, Aralık başları 1567'de / Evâhir-i Cemaziyelâhir 975 tamamlanan İcmâl tahrir defterinde hâlâ Mazgird mirivâsı olarak geçmektedir⁴⁵. Nitekim o, 18 Ocak 1574 / 25 Ramazan 981 tarihinde de kardeşinin torunlarından *Mahmud* ve *Murad*'a Erzurum'da birer gönüllü gediği verilmesi için *Divan*'a mürâcaat etmiştir⁴⁶.

Öte yandan *Lala Mustafa Paşa*'nın Şark Serdarlığına tayini 17 Mart 1578'dedir. Serdarlıktan azli ise 7 Ocak 1580'dedir⁴⁷. *Pilten Bey*, *Lala Mustafa Paşa* Şirvan seferinden dönerken izin isteyip sancağına hareket ettiğine göre⁴⁸, Tercan'da ölümü 1580 yılı başlarında olmuş olabilir. Bu durumda *Pilten Bey*'in 25 sene Mazgird sancakbeyliği yapmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Pilten Bey'den sonra Mazgird sancakbeyliği oğlu *Ali Bey*'e tevcih edilmiştir. Kardeşlerine de timar ve zeâmetler verilmiştir⁴⁹. *Ali Bey*'e babasının sancakbeyliği sırasında 10 bin akçalık timar için *emr-i şerif* verilmişse de müyesser olmayıp beklemiş ve 21 Şubat 1563 / 27 Cemaziyelâhir 969 tarihinde Mazgird sancağı hasları ifrâzından 1169 akçalık timar, noksanı düşenden tekmil olunmak üzere tevcih olunmuştur⁵⁰. Daha sonra *Ali Bey*'in timarı 5.016 akçaya yükselmiştir⁵¹. 14 Ocak 1574 / 23 Ramazan 981'te ise *Pilten Bey*, kardeşi *Muhsin Bey*'in sağır ve dilsiz ve divâne oğlu *Murad*'ın 10 bin akçalık timarının 9 bin akçasının oğlu *Ali Bey*'e verilmesi için mürâcaat etmiştir. *Divan*, 2 bin akçalık kısmın *Murad*'a tekaüd olarak bırakılması şartıyla bu isteği yerine getirmiştir⁵².

Ali Bey'in sancakbeyliğinin ne kadar sürdüğünü ve ne zaman öldüğünü tesbit edemiyoruz. Fakat bunun 1590'lardan sonra olması muh-

45 TD 332, s. 84 / b.

46 *Mühimme* 25, s. 33.

47 Bekir Kütükoğlu, "Mustafa Paşa", *İA*, VIII, s. 734—35.

48 *Şerefhan*, s. 196.

49 *Şerefhan*, aynı yer; *Pilten Bey*'in oğullarından Cihangir 1567'de 10.694 akçalık timar tasarruf ediyordu, TD 332, 84 / a; Aynı defterin 84 / a sayfasında Cihangir'in timarı 10.008 akça olarak kaydedilmiştir.

50 BA, *Rusnamçe* 14, sayfa no verilmemiş.

51 TD 332, s. 84 / a.

52 BA, *Mühimme* 25, s. 33.

temeldir. Çünkü ölümünden sonra Mazgird sancağı *Haydar Bey*, *Pilten Bey* ve *Allahverdi Bey* adlarını taşıyan oğullarından *Haydar Bey*'e verilmiş fakat onun kısa süre sonra ölümüyle yerine *Allahverdi Bey* sancakbeyi atanmıştır. O, 5 Mayıs 1597'de bu görevini sürdürmektedir⁵³.

Pertek Sancakbeyleri: Bugünkü Pertek ilçesi ve çevresini kaplayan Pertek sancağı, tıpkı Mazgird gibi 1518, 1523 ve 1541 tahrirlerinde Çemişgezek sancağına tâbi bir nâhiyedir. *Murad* nehri kenarında kurulmuş, kalesiyle ünlü bir yerleşim merkezidir. 1518'de 14, 1523'te 22, 1541'de ise 17 köyü olduğu görülmektedir. Mazgird ve Sağman'la birlikte 1541'den sonra *yurtluk-ocaklık* halinâ getirilmiş ve *Pir Hüseyin Bey* oğullarından *Rüstem Bey*'e verilmiştir. *Rüstem Bey*'in 1541 tarihli İcmal deftere göre hasları bedeli 260.987 akçadır. Fakat zamanla hizmet ve sadâkatinden dolayı haslarına zam yapılmıştır⁵⁴. Nitekim 1567 tarihli İcmâl defterde hasları bedelinin 346.837 akçaya yükseldiği görülmektedir⁵⁵.

Rüstem Bey'in sancakbeyliği uzun sürmüştür. O, ailenin bir büyüğü olarak yukarıda temas edildiği üzere Mazgird sancakbeyi *Ferruḫşad Bey*'in ölümünden sonra sancakbeyliğinin kardeşi *Pilten Bey*'e verilmesinde önemli rol oynamıştır.

Rüstem Bey'in üç oğlu olduğunu biliyoruz: *Mehmed Bey*, *Ali Bey* ve *Baysungur Bey*. 21 Eylül 1554 / 23 Şevval 961 tarihli bir tevcih kaydına göre *Mehmed Bey*'e 10 bin akçalık timar verilmiştir. *Rüstem Bey*, kardeşinin oğullarından *Pir Hüseyin*'in ölümü üzerine zeâmetinden 10 bin akça hissenin kendi oğlu *Mehmed*'e tevcih edilmesini arz etmesi üzerine isteği kabul edilmiştir⁵⁶. *Mehmed Bey*, bir süre sonra timardan azl edilmiştir. 30 Eylül 1561 / 20 Muharrem 969 tarihli bir Ruznamçe kay-

53 Şerefhan, s. 197.

54 "müşârinileyhe (Rüstem Bey) otuz bin akça terakki emr olunub karındaşı Muhammedi Mirzâ' hâslarından münâsib olan yerlerden ilhak olunması emr olunub hükm-i şerif ibrâz itmeğin zikr olan hâslardan üzerine adı yazılan otuz bin yüz yüz otuz dört akça yazar karyeler tevcih olunub cümle 230.210 akçalığa yetişdiril'ib berât-ı hümâyûn için tezkere virildi fi 22 Receb sene 949..."", TD 213, s. 9.

55 TD 332, s. 74 / b—75 / b.

56 BA, Maliyeden Müdevver Defterler (MM/ 17642, s. 349; söz konusu belgede *Rüstem Bey*'in kardeşinin adı zikredilmemektedir. Fakat *Pir Hüseyin Bey*'in oğullarından sadece *Keykubad Bey* ile *Ferruḫşad Bey*'in *Hüseyin* isminde oğulları olduğunu tesbit edebiliyoruz. Bunlardan *Ferruḫşad Bey*'in eğluna henüz 15 Safer 965 tarihinde timar verilmiş olduğu dikkate alırsa burada sözü geçen muhtemelen *Keykubad Bey*'in oğludur. Çünkü *Keykubad Bey*'in oğullarından belgelerde söz edilmediği göz önüne alırsa onların küçük yaşlarda ölmüş olması ihtimal dahilindedir.

dına göre, bir süredir timardan mazul olan *Mehmed Bey*'e başka zeâmete talib olan *Mustafa oğlu Mehmed* tahvilinden 20 bin akçalık zeâmet tevcih edildiğini öğreniyoruz⁵⁷. TD 332'de ise *Mehmed Bey*'in zeâmetinin 22.674 akçaya yükseldiği görülmektedir⁵⁸.

Rüstem Bey'in diğer oğlu *Baysungur Bey*'e de, yukarıda belirtilen *Rüstem Bey*'in kardeşinin oğlu *Pir Hüseyin*'in zeâmetinden 20 bin akçalığı verilmiştir⁵⁹.

Öte yandan *Rüstem Bey*'in üçüncü oğlu *Ali Bey*'de de kardeşi *Mehmed Bey*'den boşalan 10 bin akçalık hisseye 10 bin akça daha ilâve edilerek 20 bin akçalık zeâmet olarak tevcih edilmiştir⁶⁰. 1567 tarihli TD 332'ye göre *Ali Bey* zeâmetine tasarruf etmeye devam etmektedir⁶¹.

Ali Bey'in oğlu *Mirzan*'a da 25 Ağustos 1572 / 15 Rebiülâhir 980 tarihinde babasının ölümü üzerine 20.039 akçalık zeâmet tevcih edilmiştir⁶².

Diğer taraftan *Rüstem Bey*'in ne zaman öldüğünü de tam olarak tesbit edemiyoruz. Ancak onun 30 Temmuz 1571'den (7 Rebiülevvel 979) bir müddet önce ölmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihli bir Mühimme kaydına göre, *Rüstem Bey*'in oğlu *Baysungur Bey*'e yazılan hükümde "İvâ-i Kıbrıs-a piyade ihrâcı güç olduğu için emir mücebince toplanmağa başlanub sancakbeyi olan babası *Rüstem Bey*'in vefatıyla tehir olunan parayı sancağından ve amcası ve kardeşlerinin zeâmetleri aşiretlerinden toplayub..." göndermesi emredilmektedir⁶³.

Rüstem Bey'den sonra yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere oğullarından *Baysungur Bey*, babasının vasiyeti üzefine sancakbeyi olmuştur. O, akıllı, iyi bir idareci olduğu gibi, şiir, edebiyat ve musiki sanatında bilgili bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Ayrıca cömertliği, iyilikseverliği ve mertliği ile de dikkati çekmiştir. *Baysungur Bey*, ailenin büyüğü olarak *Pir Hüseyin Bey* oğullarının reisliğini de deruhde etmiştir⁶⁴. Onun Pertek'de yaptırdığı câmi, imaret ve medrese gibi eserler yanında *Murat* kenarında *Şahran*'da bir han yaptırdığını ve Evrek köyünün dörtte

57 *Rûzname* 14, sayfa no verilmemiş.

58 TD 332, s. 79 / 1a.

59 MM 17642, s. 747.

60 *Rûzname* 14, sayfa no verilmemiş.

61 TD 332, s. 80 / b.

62 *Rûzname* 36, sayfa no verilmemiş.

63 *Mühimme* 12, s. 414.

64 Şerefhan, s. 197—198.

bir geliri ile *Tufan* mezreasının mahsulâtını bu hana vakfettiğini biliyoruz. Vakıf işlemini yapabilmek için söz konusu köy ve mezreanın kendi mülkiyetine geçirilmesi konusunda 4 Ocak 1574/11 Ramazan 981 tarihinde *Divan*'dan "*mülknâme-i hümâyûn*" istediğini öğreniyoruz⁶⁵.

Öte yandan Diyarbekir Beylerbeyisi ve defterdarına yazılan 18 Temmuz 1574/28 Rebiülâhir 982 tarihli bir hükümden *Baysungur Bey*'in amcası *Keykubad Bey*'le birlikte Harput Sancağı haslarını iltizama aldıklarını fakat on bir ay mukâtaa üzerlerinde kaldıktan sonra başkalarının ziyadeleştirmesi üzerine mukataa ile ilgili hesapları devretmek durumuna düştüklerini görüyoruz. Ancak *Baysungur Bey* ve *Keykubad Bey*, hesaplarının görülmesi için yapılan davete icabet etmedikleri için *hazine-i âmire* defterdarının durumu merkeze bildirmiştir. Bunun üzerine *Divan*, zimmetlerinde olan *mâl-ı miriyi* ödememeleri halinde *Baysungur Bey*'in sancağının alınacağını ihtar etmiştir⁶⁶.

Baysungur Bey'in *Mezid* adlı bir oğlunu belirleyebiliyoruz. 25 Ağustos 1572 tarihli bir Ruznamçe kayda göre ona 20.000 akçalık zeâmet tevcih edilmiştir⁶⁷.

Baysungur Bey'in sancakbeyiliği XVI. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Onun ne zaman öldüğünü ve yerine kimin geçtiğini şimdilik belirleyemiyoruz.

Sağman Sancakbeyileri : Bugün Pertek ilçesine bağlı bir nahiye merkezi olan Sağman, 1518, 1523 ve 1541 yılı tahrirlerinde Çemişgezek sancağının bir nâhiyesidir. 1541'den sonra Mazgird ve Pertek gibi hemen yurtluk-ocaklık sancak haline getirilmemiş, buradan, *Pir Hüseyin Bey*'in aynı anadan doğma, henüz küçük yaşta bulunan ve *Keyhüsrev*, *Keykavus* ve *Keyperviz* gibi hepsi İran hükümdarlarının adlarını taşıyan üç oğluna timar ve zeâmetler verilmiştir. TD 213'ten öğrendiğimize göre *Keyhüsrev Bey*'e 50.032 akçalık zeâmet, *Keykavus* ve *Keyperviz Beylere* 20'şer bin akçalık zeâmetler tevcih edilmiştir⁶⁸.

Pir Hüseyin Bey'in bu üç oğlu da, büyüdüklerinde *Divan*'a müracaat ederek kardeşlerinden bazılarına verildiği gibi kendilerine de sancak verilmesini istemişlerdir⁶⁹. Bunun üzerine en büyükleri olan *Keyhüsrev*

65 *Mühimme* 25, s. 24, 52.

66 *Mühimme* 25, s. 163.

67 *Ruznamçe* 36, sayfa no verilmemiş, Diyarbekir vilayetinin bulunduğu cüz.

68 TD 213 s. 14—15; *Keyhüsrev Bey*, 5 Mart 1550 (15 Safer 957) tarihinde Van seferinde yoldaşlıkta bulunduğundan dolayı bin de yüz akça terakki alarak zeâmetini 55 bin akçaya çıkarmıştır.

69 Şerefhan, s. 199.

Bey'e 275.144 akçalık haslar ile Sağman sancakbeyliği tevcih edilmiştir⁷⁰. *Keykavus* ve *Keyperviz*'in ellerindeki zeâmetler yine 20'şer bin akçalık olmak üzere yerinde bırakılmıştır⁷¹.

Öte yandan *Keyhüsrev Bey*'e hangi tarihte sancak tevcih edildiğini belirleyemiyoruz. Fakat bunun 5 Mart 1550'den sonra ve 5 Şubat 1556 (22 Rebiülevvel 963) tarihinden önce olması lazım gelir. Çünkü son tarihte Çemişgezek ülkesinde sancak tasarruf eden *Keyhüsrev Bey*'e 20 bin akça terakki verildiğini biliyoruz⁷².

Keyhüsrev Bey'in üç oğlu olduğunu öğrenmekteyiz. Bunlar *Salih Bey*, *Kasım Bey* ve *Ömer Bey*'dir. Bunlardan *Salih Bey* 12 Şubat 1562 (20 Cemazilyelâhir 969) tarihli bir Ruznamçe kaydına göre 7.900 akçalık timar tasarruf etmektedir⁷³. TD 332'ye göre 1567 yılında *Salih Bey*'in timarı bedeli değişmemiştir⁷⁴.

Keyhusrev Bey'in ikinci oğlu *Kasım Bey*' meczup ve resmi bir görev almaya lâyık olmadığından evinde münzevi bir hayat yaşamakta olduğu anlaşılmaktadır⁷⁵. *Ömer Bey*'in ise babasının sağlığında ne miktar timar veya zeâmet tasarruf ettiğini belirleyemiyoruz. Fakat 16 Ekim 1590 (16 Zilhicce 998) tarihli bir Ruznamçe kaydına göre o, Çemişgezek sancağında "*ber-vech-i eyalet*" zeâmet tasarruf etmekte iken ölmüştür. Bunun üzerine yeğeni Sağman sancakbeyi olan *Keyhüsrev Bey*, amcasının mahlul olan zeâmetinden 10 bin akçalığın kendi kardeşi *Mehmed Bey*'e tevcih ettirmiştir⁷⁶.

Diğer taraftan *Keyhüsrev Bey*'in yaptırdığı, bugün hâlâ ayakta olan ve oğlu *Salih Bey*'in inşa ettirdiği câmiin kuzey-batısında yer alan bir çeşmesi bulunmaktadır. Çeşmenin kitabesine göre bunun 1556 Temmuz'unda (Ramazan 963) yaptırıldığı anlaşılmaktadır⁷⁷.

Keyhüsrev Bey'in de ne zaman öldüğünü tesbit edemiyoruz. *Şerefhan* onun hakimiyetinin uzun sürdüğünü kaydediyorsa da tarih belirtmiyor. 1567 tarihli TD 332'de hâlâ onun ismi Sağman Sancakbeyi olarak zikre-

70 TD 332, s. 76/ a-b, 77/ a.

71 TD 332, s. 79/ a-b.

72 *Mühimme* 2, s. 17.

73 *Ruznamçe* 14, sayfa no verilmemiş.

74 TD 332, s. 83/ a.

75 *Şerefhan*, s. 199.

76 *Ruznamçe* 118, sayfa no verilmemiş.

77 Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959, s. 270; Aydın Tükel, "Sağman'da Çok Donksiyonlu Salih Bey Câmisi", *Vakıflar Dergisi*, VIII, (1969), s. 230 vd.

yolda kaybolması üzerine yeniden tezkere verilmesi için müracaat etmiş ve yeni tezkere de 8 Mart 1590 / gurre-i Cemaziyelevvel 998'da verilmiştir⁸⁰.

Öte yandan aynı defterde yer alan ve 29 Ağustos 1590'da tamamlanmış olan bir diğer tevcih kaydına göre, *Salih Bey*, amcazâdesi *Mansur*⁸¹ un tasarruf ettiği zeâmeti kendi tasarrufunda olan haslardan bir kısmı ile değiştirmiştir. 22.500 akça zeâmete mutasarrıf olan *Mansur*, 10.346 akça geliri olan köyleri 22.500 akçalığa bedel olarak kabul etmesi üzerine *Salih Ney*'in haslarına 12.154 akça daha eklenmiştir. Toplam istihkakı 385.000 akça olduğunu yukarıda belirttiğimiz *Salih Bey*'in hasları noksanı böylece 4.769 akçaya düşmüştür. Söz konusu bu terakkinin tarihi de 30 Temmuz 1590 / 27 Ramazan 998'dır. Tевcih tezkeresi ise 29 Ağustos 1590 / 27 Şevval 998'de verilmiştir.

Yine aynı Ruznamçenin bir başka sayfasında yer alan ve *Salih Bey*'in oğlu *Keyhüsrev Bey*'e yapılan haslar tevcihi ile ilgili ve 24 Eylül 1590 / 24 Zilkade 998 tarihli kayıta: "*Hâliyâ Sağman sancağı beyi olan müşârünileyh Keyhusrev dâme izzuhu der-i devlete adam gönderüb livâ-i mezbûr işbu sene 998 Şevvali'nin 26 gününden kendüye sadaka ve inâyet olunduğun....*" bildirdiğinden bahsedilmektedir⁸². Bu durumda *Salih Bey*'in yukarıda bahsedilen amcazadesi *Mansur*'un zeâmeti ile kendi haslarından bir kısmı ile yapılan mübadele işlemi henüz tamamlanmadan ölmüş veya öldürülmüş olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü adı geçen terakkinin tevcih tezkeresi 29 Ağustos 1590'da verilmiş fakat, aynı hasların 28 Ağustos 1590'da *Keyhüsrev Bey*'e tevcih edilmesi için emir çıkmıştır. *Salih Bey*'in son terakkisiyle ilgili tezkerenin tarihi 30 Temmuz 1590 olduğu dikkate alınrsa onun Ağustos ayı içerisinde ölmüş olduğu anlaşılır. Tевcih tezkeresi tarihi ile işlemin kaydedildiği tarihler arasında en az bir aylık bir fark bulunmaktadır ki, o günkü bürokratik mekanizmanın işleyiş tarzı ve ulaşım şartları göz önüne alınrsa kısa bir zaman sayılır.

Tevcih muamelesiyle ilgili yazıda, *Keyhüsrev Bey*'in 10 bin akçalık timardan mazul olduğu ve neye müstahak olduğunun bilinmediği, bu durum arz olunduktan "*livâ-i mezbûr eyâlet üzre olmağla oğluna dahi babası mutasarrıf olduğu üzre virilmek*" buyurulmuştur. Tezkerenin verilmiş tarihi 9 Eylül 1590 / 9 Zilkade 998'dir⁸³.

⁸⁰ Ruznamçe 118, maalesef bu ruznamçeye de sayfa no verilmemiş.

⁸¹ *Mansur*, *Pir Hüseyin Bey*'in oğullarından *Keyhüsrev Bey*'in ana bir kardeşi *Keykav Bey*'in oğludur.

⁸² Ruznamçe 118, Diyarbekir Vilayetinin bulunduğu cüz.

⁸³ Ruznamçe 118, aynı cüz.

dilmektedir. Onun ölümünün 1570'lerin sonuna doğru olduğunu tahmin ediyoruz. Çünkü onun ölümünden sonra büyük oğlu *Salih Bey* yerine sancakbeyi atanmıştır ki, bunun Kasım 1579 / Evâhir-i Ramazan 987'dan önce gerçekleştiğini biliyoruz. 9 Temmuz 1580 / 6 Ramazan 998 tarihli bir Ruznamçe kaydına göre, *Salih Bey*, Kars kalesinin yapımında yarar adamlar ile hizmet ettiğinden dolayı "Evâhir-i Ramazan 987" tarihli bir *emr-i şerif* ile 30 bin akçalık terakkiye hak kazanmıştır. *Salih Bey*'in diğer bazı hizmetlerinden dolayı hak ettiği terakkilerle birlikte 335.000 akçalık olan hasları 385.000 akçaya yükselmiştir. Ancak bunun 369.057 akçalığı tevcih edilebilmiş, gerisi tekmil olunmak üzere 18 Eylül 1588 / 26 Şevval 996 tarihli bir tezkere verilmiştir⁷⁸.

Salih Bey'in ölümüyle ilgili olarak *Şerefhan* şöyle bir hikâye anlatmaktadır: *Salih Bey*'in sancakbeyi olmasını çekemeyen kardeşi *Ömer Bey*, bir fırsatını bularak onu öldürür ve kendisini bey ilan eder. Bununla da kalmayarak *Salih Bey*'in özel ve mal mülklerini eline geçirdiği gibi, onun dul kalan karısıyla da evlenmek ister. Kadın, bunu görünüşte kabul etmek mecburiyetinde kalır. Fakat aslında kocasını öldüren *Ömer Bey*'den nefret etmekte ve kin duymaktadır. Güven duyduğu adamlarına durumu anlatarak bir tuzak hazırlar. Zifaf gecesi, gerdek odasına giren *Ömer Bey*, orada gizlenmiş olan gelinin adamlarınca öldürülür.

Kadın daha sonra oğullarından *Keyhüsrev*'i yanına alarak İstanbul'a gider ve Sağman sancakbeyiliğinin oğluna verilmesini sağlar⁷⁹.

Maalesef *Şerefhan*'ın bu ifadelerini doğrulayacak belgelerden mahrumuz. Çünkü o, olayları anlatırken zaman vermemektedir. Ancak bir Ruznamçe defterinde Sağman sancakbeyi haslarının tevcihi ile ilgili kayıtlardan bu konuda bazı istidlâllerde bulunmak mümkün görünmektedir. Ruznamçe 118'de yer alan hasların tevcihi ile ilgili bilgilere bakılırsa 9 Temmuz 1590 / 6 Ramazan 998'da *Salih Bey*'e yukarıda bahsettiğimiz terakkilerle birlikte toplam 369.057 akçalık haslar, 385.000 akçalık olmak üzere tevcih edilmiştir. Fakat 9 Temmuz 1590 tarihi işlemin tamamlandığı ve tevcih tezkeresinin verildiği tarihtir. *Salih Bey*, 5 Mart 1587 / 25 Tevülevvel 995 tarihinde *emr-i şerif* ibrâz ederek terakkilerle birlikte haslarının noksanı tekmil olunmak üzere 18 Eylül 1588 tarihli bir tezkere almıştır. Ancak bu tezkereyi "der-i devlete" gönderirken

⁷⁸ *Ruznamçe* 118, sayfa no verilmemiş; Ayn-ı Ali Efendi, XVII. yüzyılın başlarında yazdığı eserinde (bkz. *Kavânîn-i Al-i Osman Der-Hülasa-i Mezâmîn-i Defter-i Divan*, İstanbul 1280, s. 31) Sağman mirlivâsı hası olarak bu rakamı (369.057) veriyor. Ondan istifade eden Evliya Çelebi de aynı rakamı vermektedir. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, İstanbul 1314, s. 221.

⁷⁹ *Şerefhan*, s. 199—200.

213'te onun zeâmetinden bahsedilmemektedir. *Muhammedi Mirzâ'nın* oğullarına ise zeâmetleri 1553'lerde tevcih edilmiştir.

Pir Hüseyin Bey'in oğullarından *Muhsin Bey'e* ED 213'te göre *Ribat* nâhiyesi köylerinden 70.068 akçalık zeâmet tevcih edildiği görülmektedir. Onun ölümü 18 Aralık 1552 / 1 Muharrem 960'den biraz öncedir. 1541 tarihli icmâl defterde bu tarihli bir derkenara göre ölümü üzerine mahlul kalan zeâmetinden 25 bin akçalık kısmı *Ahmed Kethüda'ya* verilmiştir⁹¹. Zeâmetinden geri kalan 45 bin akça oğulları arasında şu şekilde taksim edilmiştir:

İbrahim Bey'e 15 Ocak 1553 / 29 Muharrem 960 10 bin akça,
Murad Bey'e 15 Ocak 1553 / 29 Muharrem 960 20 bin akçe,
Şeyh Hasan'a 15 Ocak 1553 / 29 Muharrem 960 15 bin akça,
Cafer Bey'e 15 Ocak 1553 / 29 Muharrem 960 20 bin akça,
Vaybe Sultan⁹² 15 Ocak 1553 / 29 Muharrem 960 5.077 akça.

Öte yandan 1567 tarihli İcmâlde *Şeyh Hasan, Vaybe Sultan* ve *Cafer Bey'in* zeâmetleri yer aldığı halde *Murad Bey* ve *İbrahim Bey'in* zeâmetlerinden bahsedilmediği görülmektedir. Bu durum onların 1567'den bir müddet önce ölmüş olduklarını göstermektedir.

1541 tarihli İcmâl deftere göre *Pir Hüseyin Bey'in* oğullarından *Yakup Bey'e* Gündüz nâhiyesi gelirlerinden 40.034 akçalık zeâmet tevcih edilmiştir. *Yakup Bey* 26 Ocak 1549'dan bir müddet önce ölmüş olmalıdır. Çünkü bu tarihte zeâmeti Pertek mirlivâsı *Rüstem Bey'in* hâslarına ilhak edilmiştir⁹³. Şerefhan ise, onun ölümünden sonra, zeâmetinin *Ferh, Dündar* ve *Babür* adlarındaki üç oğluna verildiğini kaydediyor⁹⁴. Oysa 1567 tarihli İcmâl'de *Babür* ve *Dündar* isimlerine rastlanmamaktadır. Yalnız, timar geliri belirtilmeden *Yağmur, Pir Hüseyin* ve *Ferruhsad* adlarına rastlanıyor ki, buradaki *Ferruhsad, Şerefhan'ın* *Ferh* diye kaydettiği şahıs olabilir.

Pir Hüseyin Bey'in diğer oğlu *Keykubad Bey'e* TD 213'e göre *Vasgird* ve *Ribat* nâhiyeti gelirlerinden 40.052 akçalık zeâmet verilmiştir⁹⁵. *Şerefhan* ise, onun aşırı tehevür ve gurur yüzünden zeâmeti kabul et-

91 TD 213, s. 14.

92 TD 213 ve TD 332'de "Eyne" (عينه) şeklinde.

93 TD 213, s. 12.

94 Şerefhan, s. 201.

95 TD 213, s. 10; Şerefhan onun zeâmetinin 50 bin akçalık olduğunu kaydediyor, s. 201.

Keyhüsrev Bey daha sonra mektup göndererek amcası *Ömer*'in fevt olduğunu ve onun 40 bin akçalık zeâmetinin 11.386 akçasının kardeşi *Mehmed Bey*'e, 20 bin akçasının ise diğer kardeşi *Mahmud Bey*'e verilmesini rica etmiştir. Bu tevcihlerle ilgili tezkerenin tarihi ise 15 Eylül 1590 / 15 Zilkade 998'dir⁸⁴.

Ruznamçe kayıtlarında *Salih Bey*'in veya *Ömer Bey*'in öldürüldüklerine dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Aksine her ikisinden "fevt olduğu", "müteveffâ" diye bahsedilmektedir.

Şerefhan, *Keyhüsrev Bey*'in 1597 (1004) yılında hayatta olduğunu belirtiyor⁸⁵. Biz onun 6 Mayıs 1606 / 28 Zilhicce 1014'da berhayat olduğunu biliyoruz. *Keyhüsrev Bey*, 344.269 akçalık haslarına bedelen 381.221 akça haslar ile Sağman sancağı beyi iken beratını "kızılbaş seferinde" kaybettiğini bildirmesi üzerine "ruznamçe-i hümâyûna nazar idilüb" yeniden berat olması için tezkere verilmiştir⁸⁶.

Pir Hüseyin Bey'in diğer oğullarına da çeşitli zeâmetler verilmiştir. Meselâ bunlardan *Hâlid Bey*'in adına 4 Ocak 1574 tarihli bir Mühimme kaydında rastlıyoruz. Pertek Sancakbeyi *Baysungur Bey*'in *Murad* kenarında *Sahran*'da bir han yaptırıp haslarından *Evrek* köyünün dörtte biri cedit müteveffâ *Hâlid Bey*'in imareti vakfı olduğundan bahsedilmektedir⁸⁷. ki, onun daha önce öldüğü anlaşılmaktadır.

Yelman Bey ise TD 213'te yer alan bir derkenara göre 11 Kasım 1547 / 28 Ramazan 959 tarihinde 4.078 akçalık timar tasarruf etmektedir⁸⁸. 1567 tarihli İcmâl deftere göre ise o, kendisine 14 Aralık 1564 / 10 Cemaziyyelevvel 972'de tevcih edilmiş olan 20 bin akçalık zemaetinin başındadır⁸⁹. *Şerefhan*, onun 1597 / 1000 yılında hâlâ hayatta olduğunu ve 20 bin akçalık zeâmetini tasarruf etmekte olduğunu bildirmektedir.

Yusuf Bey'in adına ise belgelerde rastlayamıyoruz. *Şerefhan* onun 70 bin akçalık zeâmet aldığını ve erkek çocuk bırakmadan ölmesinden sonra zeâmetinin kardeşi *Muhammedi Mirza*'nın oğullarından *Mustafa*, *Zülfikâr* ile *Sohrab bin Elkas* arasında taksim edildiğini belirtiyor⁹⁰. Bu durumda onun ölümü 1541'den önce olmuş olmalıdır. Çünkü TD

84 Ruznamçe 118, aynı cüz.

85 Şerefhan, s. 200.

86 Ruznamçe 279, sayfa no verilmemiş.

87 Mühimme 25, s. 24.

88 TD 213, s. 9.

89 TD 332, s. 78 / b.

90 Şerefhan, s. 201—202.

mediğini ve ailesi ile vatanını terk ederek Yemen'e gittiğini, devlete büyük hizmetler gördüğünü belirterek, bu hizmetler karşılığında miras kalmış hükümetini almak umuduyla İstanbul'a gitmeye karar verdiğini fakat orada öldüğünü kaydediyor. *Keykubad Bey*'in geride, *Hüseyin*, *Mesih*, *Zâhidî* ve *İslam* adlarını taşıyan dört oğlu kalmıştır⁹⁶.

Diğer taraftan 1567 tarihli defterde *Keykubad Bey*'in dirliği geliri 14.368 akça olarak kaydedilmiştir. Tevcih tarihi olarak da 1565 yılı başı kaydına rastlıyoruz. Ancak adı geçen dirlikten 14.368 akçalık olmasına rağmen "*hâssâhâ-i Keykubad Bey*" şeklinde bahsedilmektedir. 14.368 akçalık meblağ da *Eşkünü* ve *Karameşgird* köyleri geliridir. Aynı sayfada *Keykubad Bey* için "*her kande sancak tasarruf iderse mutasarrıf olub sancağı hâslarına mahsûb kılına diyü buyuruldu*" şeklinde bir derkenar bulunmaktadır⁹⁷. Buradan *Keykubad Bey*'in sancakbeyi rütbesinde olduğu ve İcmâl defterin hazırlandığı sıralarda mazul durumda bulunduğu anlaşılmaktadır. Sancakbeyileri "*mazuliyet*" dönemlerinde 10 bin ya da daha fazla geliri olan bir dirlik tasarruf etmektedirler. Bu dirliklerin kendilerinden alınmamasının sebebi XVI. yüzyılın sonlarına doğru "*mazuliyet*" sürelerinin uzamaya başlamasıdır. Sancakbeyiliğine tayin olundukları zaman söz konusu bu dirlikler hasları içerisinde değerlendirilmektedir⁹⁸.

Keykubad Bey 10 Temmuz 1574 tarihli bir Mühimme kaydına göre iltizam işleriyle de uğraşmıştır. Onun, yeğeni ve Pertek sancakbeyi olan *Baysungur Bey*'le birlikte Harput sancağı haslarını iltizama aldıklarını ve mukataa üzerlerinde 11 ay kaldıktan sonra başkalarının ziyadeştirmesi üzerine devretmek zorunda kaldıklarını öğreniyoruz⁹⁹.

Netice itibarıyla elimizdeki belgelerde *Keykubad Bey*'in Yemen'e gitmesi ve İstanbul'a gittiği sırada ölümü ve oğulları hakkında herhangi bir bilgi edinemiyoruz. Oğullarına timar ve zeâmet tevcih edilmediğini de tesbit edemiyoruz.

Pir Hüseyin Bey'in aynı anneden doğma en küçük oğulları *Keyhüsrev*, *Keykavus* ve *Keyperviz* adlarını taşıyan oğullarından *Keyhüsrev*'den yukarıda bahsetmiştik. *Keykavus Bey*'in 1541 tarihli İcmâl deftere göre 20 bin akçalık zeâmet aldığını öğreniyor¹⁰⁰. 1567 tarihli defterde ise zeâ-

96 Şerefhan, s. 201.

97 TD 332, s. 78/b.

98 Metin Kunt, *aynı eser*, s. 89—90.

99 Mühimme 26, s. 163.

100 TD 213, s. 14.

zeâmeti 20.500 akçalık olarak görülmektedir¹⁰¹. Onun ne zaman öldüğü hakkında bilgimiz yoktur. Ancak zeâmetinin oğlu *Mansur*'a verildiğini biliyoruz¹⁰². *Mansur*'un 22.500 akça tutan zeâmetini 10.346 akçalık geliri olan amcasının oğlu ve Sağman sancakbeyi *Salih Bey*'in haslarından bazı köyleri ile değiştiğini önceki sayfalarda belirtmiştik.

Keykavus Bey'in kardeşi *Keyperviz*'e de 1541 tahririne göre 20 bin akçalık zeâmet verilmiştir¹⁰³. O, 1567'de de aynı miktardaki zeâmetini tasarruf etmekte idi¹⁰⁴. Onun hakkında daha fazla bilgimiz yoktur. Ölümünden sonra zeâmeti oğlu *Haydar Bey*'e tevcih edilmiştir¹⁰⁵.

Pir Hüseyin Bey'in bir diğer oğlu *Behlül Bey*'e babasının ölümünden sonra 40.021 akçalık zeâmet verildiği görülmektedir¹⁰⁶. Ölümü üzerine bu zeâmet oğlu *Muhammedi Bey*'e tevcih edilmiştir. *Muhammedi Bey*'in de ölümünden sonra zeâmeti oğulları *Elvend*, *Oruç* ve *Ahmed Bey* arasında taksim edilmiştir¹⁰⁷.

Pir Hüseyin Bey'in oğullarından *Gülabi Bey* ise 1541 tahririne göre 40.019 akçalık zeâmet almıştır¹⁰⁸. Zeâmeti bedeli 1567'de de değişmemiştir¹⁰⁹. *Serdar Lala Mustafa Paşa*'nın *Şirvan* seferi sırasında Çıldır civarında yapılan savaşta şehit düşen *Gülabi Bey*'in zeâmeti oğlu *Muhammed Bey*'e verilmiş, onun da ölümü üzerine oğlu *Ali Han Bey* zeâmeti tasarruf etmeye başlamıştır¹¹⁰.

Öte yandan *Pir Hüseyin Bey*'in kızkardeşi *İslim Hatun*'a da kaydı hayat şartıyla 8000 akçalık timar tevcih edildiğini görüyoruz. 17 Rebiülâhîr 952 tarihli hüküm gereğince vefatından sonra tekrar timara vermek üzere ona *Sefine-i Eşkünü* köyünün 8000 akçalık geliri dirlik olarak verilmiştir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz:

XIII. yüzyılda Çemişgezek bölgesine gelerek burada bir beylik teşekkül ettirmiş olan Saltukoğullarından bir kol, Osmanlı hâkimiyetine

101 TD 332, s. 79 / a.

102 Şerefhan, s. 201.

103 TD 213, s. 14.

104 TD 332, s. 79 / b.

105 Şerefhan, s. 201.

106 TD 213, s. 12.

107 Şerefhan, s. 201.

108 TD 213, s. 11.

109 TD 332, s. 79 / b.

110 TD 213, s. 10.

kadar beyliklerini yaşattıkları gibi, *yurtluk-ocaklık* sancakbeyiliği statüsü altında XVI. ve XVII. yüzyıllarda da topraklarını ellerinde tutmaya devam etmişlerdir.

Osmanlı yönetimi bölgedeki siyasi ve sosyal istikrarı bozmamak için imparatorluğun Doğu Anadolu'nun bir çok bölgesinde uyguladığı siyaset çerçevesinde uzun süre *Pir Hüseyin Bey Oğulları*nı ortadan kaldırmaya teşebbüs etmemiştir. Ancak İran tehlikesinin ikinci plana düştüğü XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra *hükûmet* ve *yurtluk-ocaklık* sancakların imtiyazları yavaş yavaş ortadan kaldırılma yoluna gidilmiştir. Nitekim bu politika istikametinde hareket edilerek 1663 / 1073 yılında Sağman ve Mazgird sancakları, sancakbeyilerinin halka zulmettikleri gerekçesiyle lağvedilerek mukataa haline getirilmiş ve voyvodalar eliyle idare edilmeye başlanmıştır¹¹¹.

111 TD 332, s. 76 / a; 1566 tarihinde tamamlanan tahrirle ait olan ve 1567 yılında düzenlenen bu defter, bir İcmâl defter olup, *Harpûlî, Çemişgezek, Ergani, Tercil, Kulb, Çermik* ve *Hani* sancaklarını ihtiva etmektedir. Defter son tahrirle ait olduğundan uzun yıllar kullanılmaya devam etmiştir. Deftere sonradan eklenen ve Sağman ve Mazgird sancakbeyi haslarının bulunduğu sayfada yer alan Evâil-i Zilkade 1073 tarihli derkenarda "*Diyarbekir eyaletinde vâki Sağman ve Mazgird sancakbeyilerinin reâyâyâ zulm ve teaddileri sebebiyle sancaklıktan ref olunub mukataa olmak üzere senede birer yük akça(ya) başka başka mukataa olub berât-ı âlişân verilmekle ellerinde olan berât-ı şerif mücebince defter-i icmâlde mahallerinde tashih...*" olduğundan bahsedilmektedir.

MAZGİRT, PERTEK VE SAĞMAN BEYLERİNİN
SOY KÜTÜÇÜ

EBU'L-KASIM SALTUK II
(1072—1102)

EMİR ALİ
(1102—1124)

II. İZZEDDİN SALTUK
(1132—1168)

NASIREDDİN MUHAMMED
(1191—1202)

MELİKŞAH
(Çemişgezek Beyliğinin kurucusu)
(1202—?)

EMİR YELMAN

PİR HÜSEYİN BEY

ŞEYH HASAN

SOHRAB

HACI RÜSTEM
(?—1514)

PİR HÜSEYİN BEY
(Son Çemişgezek Beyi)
(1515—1535)

PİR HÜSEYİN BEY OĞULLARI

